

У СКЛАДНОМУ Й БАГАТОЗНАЧНОМУ ПРОСТОРИ ГАЛИЧИНИ

Щойно у тернопільському видавництві «Крила» вийшла книга дрогобицького літературознавця й есеїста Олега Багана «Феномен Галичини в історіософських, культурологічних, політологічних тлумаченнях». Передмову до неї написав відомий закарпатський історик Микола Веґеш (Ужгородський національний університет), а до друку рекомендувала кафедра української літератури ім. акад. М.Возняка Львівського національного університету ім. І.Франка (завідувач Володимир Микитюк). Ось як представив нам ідею й проблематику свого дослідження сам Автор.

Темою Галичини як культурно-цивілізаційного феномену я зацікавився ще в 1990-і рр., вивчаючи наукові джерела. У 1997 р. написав першу свою проблемну статтю на цю тему: «Чим має бути «П'ємонт»? І чому ним не стала Галичина?» (Шлях перемоги, 1997, №39), яка мала публіцистичне актуальне загострення. Тоді я спробував протлумачити ідейно-політичну та культурну місію Галичини і, приховано, стимулювати її еліти до більшої активності. Гадаю, що ось це друге завдання мені вдалося, бо невдовзі я побачив у діяльності деяких галицьких культурників реалізацію кількох моїх «підказок».

Книга «Феномен Галичини» цілком не є якоюсь глорифікацією Галичини, як може видатися на перший погляд. Це радше чергова спроба зрозуміти цей надзвичайно складний, цікавий і значущий регіон, з усіма його вадами й історичними проблемами, й підштовхнути його еліти до більшої суспільно-політичної та інтелектуально-творчої активності.

Чому складний і вагомий? Бо саме Галичина у далекому Середньовіччі, у XIII-XIV ст., не тільки зберегла свою суверенність після татаро-монгольської навали, а й налагодила систематичні цивілізаційні й соціальні контакти із двома великими державами Середньої Європи – Польським та Угорським королівствами, – відкривши простір до кардинальних ментальних видозмін всього українства через ці контакти. Саме Галичина у XV-XVII ст. була головним провідником ренесансних культурних віянь та ідей в український простір, що сумарно допомогло «перебуду-

вати» суспільно-культурну сферу руського світу в межах Речі Посполитої та Великокого князівства Литовського. Саме в Галичині у XVI-XVII ст. завирували інтелектуальні, духовні, конфесійні суперечки з католицизмом і боротьба за збереження української ідентичності перед наступом колонізації (діяльність Ю. Рогатинця, С. Зизанія, Л. Зизанія, І. Вишинського, Й. Борецького, Є. Плетенецького, З. Копистенського, Т. Замки та ін.), які невдовзі заповнили всю Україну й закінчилися бурєю Хмельниччини. Саме в Галичині у XVIII-XIX «заварився» той духовний феномен уніатства, який незабаром витворив Греко-Католицьку Церкву як величний фундамент українства. Саме в Галичині від 1772 р. поступово розвинувся міцний національний рух українства, який на 1900-й рік перетворив цей регіон на «П'ємонт України», з якого йшли стійкі струмені національного відродження і змужніння по всій Україні. Саме в Галичині від 1920 р. зародився потужний ідеологічний рух вольового націоналізму, який назавжди «переорав» свідомість українства, зберігши його перед неймовірним тиском советської тоталітарної системи. Усіх цих тенденцій та інтенцій не було в решті регіонів України, і тому вивчення галицьких феноменів є особливо цікавою і повчальною справою.

Значною мірою моя книжка зорієнтована на подолання окремих історичних міфів та стереотипів, через збереження яких страждають самі галичани передусім. Наприклад, великим міфом галицької культурної свідомості є віра в те, що М. Шашкевич і його побратими – І. Вагилевич та Я. Головацький, – наче «герої-подвижники», врятували Галичину від національного небуття. Це неправда. Так, вони почали писати народною мовою і створили нові моделі української художньої літератури в Галичині, які, правда, не отримали особливого розвитку й забулися за короткий час, а їхні ідейні зусилля майже вмерли в 1850-і рр. під наступом пропаганди галицьких москвофілів. Сам М. Шашкевич, якого прийнято моделювати як «героя», «ідеолога» й «визначного автора», в дійсності цілком не відповідав цим критеріям і високим оцінкам. Він не мав якоїсь революційної свідомості та був далеким від ідей громадянської боротьби (хоча в його час в Галичині вирували польські підпільні демократичні рухи, учасниками яких були інші українці, скажімо, М. Мінчакевич чи В. Подолинський); натомість був типовим австрійським лоялістом, ідейним конформістом, загалом людиною обережною і нерішучою (так його характеризує у своїх спогадах А. Вахнянин за свідченням свого батька, який вчився разом із Шашкевичем); М. Шашкевич зовсім не орієнтувався на якісь передові ідеї (наприклад, юний Т. Шевченко чи М. Костомаров на початку 1840-х рр. вже були прихильниками радикальних демократичних ідей в дусі польських революціонерів і це відображено в їхніх творах, що довів ще Василь Щурат у праці 1917 р. «Основи Шевченкових зв'язків із поляками»).

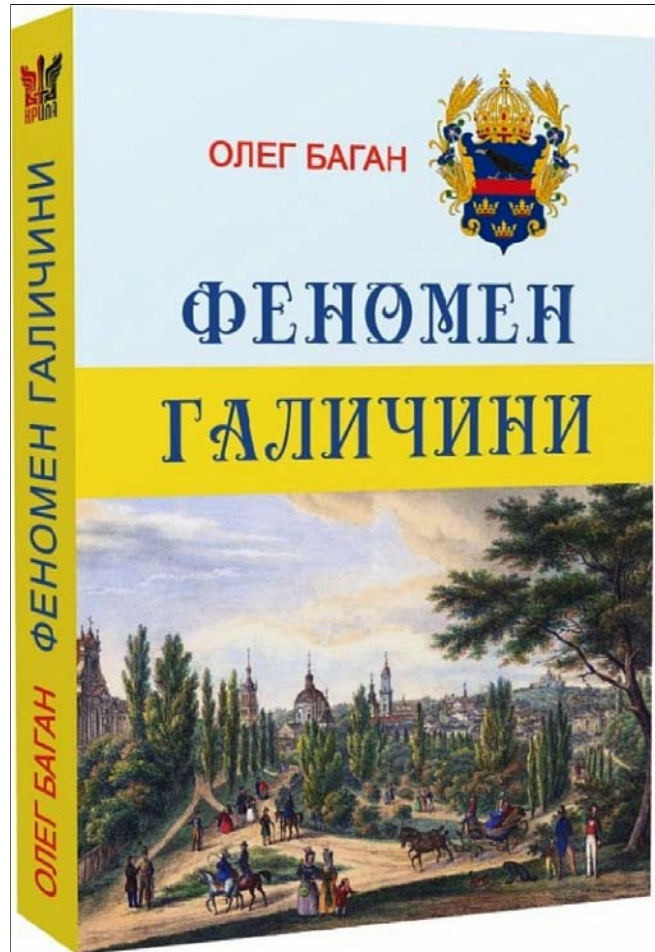
Як ідеолог і науковець, Шашкевич також виявив себе слабенько: його невеличка й поверхова стаття «Азбука і абецадло» (1834), яку в нас підносять ледь не до рівня «маніфесту» нового українства, явно поступалася науковою глибиною набагато ранішій статті перемишльського мовознавця й культурника Івана Могильницького (1778 – 1831) «Відомість о руськім язичі» (1923), в якій той довів історичну самобутність української мови. Цю статтю І. Могильницького у 1856 р. П. Куліш передрукував у своїх «Записках о Южной Руси», справді, як ідейний маніфест українства.

Як літератор М. Шашкевич був просто на грані звичайного графоманства, його художня мова, естетичні концепти – це суцільна вторинність, калькування вже відомих художніх прийомів і тем. Між ним і його сучасником Т. Шевченком – ціла прірва, як між невдалим початківцем і генієм. Тож спроба пізніших галицьких патріотів-народовців «підтягнути» М.Шашкевича до рівня Т.Шевченка була радше кумедною, аніж серйозною.

Те, що члени «Руської трійці» не мали глибокого світогляду, підтверджує біографія Якова Головацького: від 1849 р. він очолив кафедру руської (української) літератури у Львівському університеті і нічого не зробив для посилення національного відродження, був, по-суті, українофобом, усіляко допомагаючи москвофілам, ширячи штучне язичіє, працюючи як агент на Росію разом зі своїм рідним братом Іваном – відкритим платним агентом Петербурга (див. про це у статті І.Франка «Стара Русь»). Я.Головацький просто ховав від своїх студентів цінні книжки українською народною мовою із Наддніпрянщини, в т. ч. Шевченків «Кобзар». Цей факт сьогодні треба пояснювати кожному. Займаючи центральну посаду в тодішній русинській культурній системі Галичини, він фактично *гальмував розвиток національної літератури*.

Міф про «Шашкевича-подвижника» був потрібний галицьким народовцям 1860-1870-х рр., коли почалося повноцінне національне відродження і вони захотіли мати «свого Шевченка» – такого ж осяйного за діяннями, величного за творчістю, привабливого за впертим і героїчним характером. *І вони собі його видумали*. Про це першим відважився сказати блискучий галицький критик Микола Євшан у 1911р. (стаття «Свято Маркіяна Шашкевича»), але його майже ніхто не почув. Чому? Бо перебувати в цьому міфі-стереотипі до сьогодні зручно: є легка й гарна схема, як національно відродилася Галичина, є свій символ, апелюючи до якого, можна зручно пояснити сенс відродження. Хоча насправді процес національного визрівання в Галичині був складнішим, але більшість людей в кожному суспільстві боїться складнощів, і тому тікає від них.

Сьогодні нам важливо усвідомити наступне. Від 1772 р., коли через перехід галицьких земель під владу Австрії, поступово був зупинений за допомогою австрійської бюрократії тиск польського суспільства на українців у краю. Відень створив важливі інституції для формування модерного українства: 1) заснував Львівський університет (1784 р.) і в його складі Руський інститут (1788), де сформувалася перша галицька інтелігенція; 2) відкрив Генеральну семінарію у Львові (1784), яка сформувала свідоме священство; 3) відродив Ставропігійський інститут (1788), який розпочав систематичне вивчення й публікацію давніх документів з історії і культури Галичини, написаних староукраїнською мовою; 4) була утворена трирівнева мережа початкових шкіл із руською мовою навчання (1781 р.), яка допомогла піднести загальний освітній рівень галицького суспільства; 5) була відновлена Митрополія Греко-Католицької Церкви (1809 р.), яка ефективно консолідувала руске суспільство краю. Тоді Галичина отримала по-

зитивний поштовх від русинів Закарпаття, які зуміли отримати якісну освіту в душі європейських ідей Просвітництва в освітніх закладах Угорщини: це діяльність і творчість Андрія Бачинського (1732-1809), Йоанкія Базилевича (1742-1821), Івана Земанчика (1752-1825), Михайла Щавницького (1754-1819), Петра Лодія (1764-1829) та ін. Відтак почався повільний, але наполегливий процес зростання галицького суспільства. Його піонером як інтелектуал став Модест Гриневецький (1756-1823), який був першим міжнародно відомим галицьким вченим, автором богословських творів староруською мовою, ректором Львівського університету. Наступним етапом стала організація Перемишльського просвітнього гуртка (1810-1820-і рр.) й діяльність Івана Могильницького, Івана Снігурського, Йосифа Левицького, Йосифа Лозинського, Івана Лаврівського та ін., які займалися просвітою, книгодрукуванням, мовознавчими питаннями, збиранням фольклору в душі ідей романтизму. Або коли ми говоримо про епохальне значення «Русалки Дністрової», то не згадуємо, що того ж року у Львові вийшла книга провідного галицького історика Дениса Зубрицького «Нарис з історії руського народу і церковної ієрархії в тому ж королівстві» (1837), яка концептуально пояснювала культурні джерела українства в Галичині, набагато глибше, ніж це розуміли автори «Русалки». Згодом Д.Зубрицький видав ще принаймні 4-и ґрунтовні книги з історії, заклавши основи української історіографії в краю. Це стало потужною інтелектуальною маніфестацією галицького українства, звернуло увагу сусідів на Галичину. Або випускаємо, що верхівка Греко-Католицької Церкви в іпостасі митрополита Михайла Левицького чи єпископа Гри-

горя Яхимовича стратегічним кроками сприяла зростанню національної самосвідомості в краю. Тож поява «Руської трійці» на чолі з М. Шашкевичем була не «революційним явищем» і «першопочатком», а *лише логічним продовженням цих культурних процесів*. Коли ми й надалі будемо уникати цієї складності, то будемо самі себе окрадати, спрощувати бачення історичної картини й уникати вшанувань гідних людей минулого, які варті того.

Йдеться не про те, щоб перекреслити М.Шашкевича, а про те, щоб подати повну картину галицького націотворчого руху, який не був таким раптовим, ідейно вибуховим, як на Наддніпрянщині (творчість і діяльність Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша), а мав дуже повільний, уважно-будівний, але *систематичний* характер. Усі галицькі діячі перших хвиль відродження між 1772-им і 1870-им роками були скромними працівниками, серед них не було людей революційного типу, які вирішально дивають історію, не було великих талантів. Першим революціонером в усіх сенсах був аж І.Франко: це він повалив всі дотеперішні авторитети з позицій світоглядного європейського позитивізму, це він кардинально переосмислив тогочасну літературу й науку, створив якісно вищі форми естетичного розвитку (натуралізм та науковий реалізм в літературі), це він створив першу правдиву галицьку наступальну публіцистику, це він ствердив горде русинське національне «Я» перед австрійською системою управління, це він інтелектуально добив велетенський табір москвофільства, це він беззастанно громив провінційність, відсталість, неосвіченість, громадянське ліниство, тютхійство, безпринципність, дріб'язковість галицької суспільної маси, змушуючи її перетворюватися на Націю.

Власне, в моїй книзі багато місця присвячено осмисленню феномену цивілізаційного впливу Австрії на Галичину, Австрії як «м'якої сили» в Середній Європі, як мимовільного носія її культурних і морально-ментальних вартостей. Через засвоєння австрійських впливів Галичина почала ніби «переважувати» й всю решту України в середньоєвропейській цивілізаційній простір, що допомогло створити в цьому краї самобутню культурну атмосферу і ментально відділити українців від росіян в тяжкі роки тотальної русифікації в межах Російської імперії. Це дуже добре стає зрозуміло, коли почитати спогади й враження наддніпрянців про галичан кінця XIX – початку XX ст.: вони чітко бачили в останніх цивілізаційно відмінних собі «суб'єктів». Ця невидима місія Галичини триває і в сьогодні: галицький регіон є глобальним провідником середньоєвропейських ментально-культурних вартостей в Україну. І довкола цього «струменю» мають бути зосереджені зусилля її еліти.

Окрему увагу в книзі звернено на аналіз регіональних відмінностей в самій Галичині, на участь у 1848 р. української делегації в першому Слов'янському з'їзді в Празі, яка стала першою міжнародною маніфестацією українства, про що часто забувають в українських підручниках, на постань Ксенофонта Климковича (1835-1881) як першого ідеолога українського самостійництва, який на 35 років випередив самостійницькі ідеї наддніпрянця М. Міхновського, на феномен галицького москвофільства, яке стало смертельною загрозою для українського руху в Галичині, на його природу й ментальність.

У розділі «Культурологічні нариси» осмислено проблему формування на межі XIX-XX ст. Галичини як «П'ємонту України». Зокрема аналізуються відмінні ментальні засади галичан і наддніпрянців, які визрівали упродовж століть. Архетипним автором і діячем Галичини став Іван Франко зі своїм дещо сухим раціоналізмом, систематичністю праці, практичною здібністю до зміни тактики в суспільній по-

ведінці. Архетипним автором для Наддніпрянщини став Григорій Сковорода з його ідеологією втечі від світу, мозаїкування в приватному, заглибленням у мрійництво, в ілюзію та політичну (громадянську) пасивність. У глибинах української душі й досі вирують ці дві ментальні тенденції: з них народжуються наші безвольність і несподівані майданні пориви, наша неорганізованість і схильність до анархії, наш формалізм і нерішучість у політичних проєктах. Створення в Галичині наприкінці XIX ст. культурних умов «П'ємонту» стало наслідком саме галицької ментальної наполегливості, практичності й скрупульозності, націленості галичан творити *урбаністичну культуру*. Вирішальним фактором цього процесу стало завоювання українцями Галичини першого великого міста – Львова. Скажімо, в Закарпатті, яке у XVIII ст. мало навіть деякі переваги над Галичиною через впливи Середньої Європи, такі процеси не розвинулися, бо там не було подібної суспільної ментальності, не було свого Львова. У підсумку, вже на початку XX ст., галичанам вдалося створити мілітарну й героїчну ідеологію стрілецтва, яка вела націю до нової політичної якості. Символами-постатями цієї ідеології стали галицький публіцист Лонгин Цегельський (1875-1950), який у 1901 р. написав яскраву ідеологічну й історіософську працю «Русь-Україна і Московщина-Росія», яка теоретично стоїть на рівень вище за знамениту брошуру М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900), та літературний критик Микола Євшан (Федюшка) (1890-1919), який у своїй творчості використовував ідеї європейської ірраціоналістичної та волонтаристської філософії ще перед знаменитим есеїстом та ідеологом з Наддніпрянщини Дмитром Донцовим, який «перевернув» українську політичну свідомість вже у 1920-і рр.

Окреме місце в книзі відведено культурологічним теоріям в галицькому літературознавстві (В. Шурат, О. Колесса, М. Возняк), яке поглибило націософський, цивілізаційний підхід до тлумачення розходжень між протокраїнською й проторосійською культурами в Середньовіччі. Досліджено інтелектуальні устремління й творчі трансформації молодих галицьких літераторів, пов'язаних із феноменом «Молодої Музи».

У розділі «Політологічні акценти» аналізуються геополітичні аспекти галицької історії, ведеться полеміка із теоріями неоліберальних вчених (Я. Грицак, Ю. Прихасько, Т. Возняк та ін.), які принижують історичну роль Галичини, пересмикують із фактами, говорять про її «штучність» тощо. Зокрема ліберальні науковці поширюють теорію про «штучність», «загумінковість» Галичини, про її коріння тільки від 1772 р., уникаючи говорити про традиції Галицького князівства від XI ст. У статті «Галичобія» аналізуються ментальні комплекси малоросійства в частини українського суспільства, яка постійно розвиває вороже ставлення до всього галицького, демонізує саму Галичину.

Загалом зауважу, що галицька історія і культура містять у собі ще багато «білих плям», неосмислених етапів, незбагнених постатей, забутих фактів. Це великою мірою зумовлено тим (якщо не згадувати советські суцільні заборони всього галицького), що у самих галичан сформувався дещо хибний стратегічно-програмний стереотип: насамперед вивчати і підтримувати всі можливі порухи й тенденції до національного увиразнення Наддніпрянщини. І безмежно тішитися з цього. Але при цьому галичани ніби «загубили» саму Галичину у своїй свідомості й наукових устремліннях. Навіть наведені мною на початку історіософські висновки про місію Галичини для багатьох, думаю, виявилися несподіваними, незвичними. І це закономірно, бо всі галичани твердо переконані, що все важливе в українській історії відбувалося тільки в Наддніпрянщині.